

## Over hondjes die Fikkie heten

Matthijs Wibier

Het blijkt een bijzonder lastige kluit voor de vaderlandse lexicografie en onomastiek: de geschiedenis van het fikhondje en de opkomst van Fikkie als stereotiepe hondennaam. Een jaar of dertien geleden heeft Ewoud Sanders de problemen rond Fikkie al eens kort aangestipt in het kader van een zoektocht naar de achtergrond van het gezegde “geef mijn portie maar aan Fikkie”.<sup>1</sup> In zijn stuk lezen we dat de stand van zaken sinds de publicatie, in 1919, van het lemma ‘fik (I)’ in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT)* niet wezenlijk is veranderd. Een blik op recent gepubliceerde woordenboeken, zoals het *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands (EWN)* en de jongste editie van de *Dikke Van Dale*, lijkt te bevestigen dat het *WNT* eigenlijk al de actuele stand van zaken biedt. In het *WNT* lezen we dat een fik “[e]ene soort van langharigen hond met spitsen snuit en spitse ooren” is. En verder is fik ook een term “waarmede men een hond aanduidt tegenover kleine kinderen”. Het woordenboek geeft slechts één voorbeeld, ontleend aan de *Camera Obscura* van Nicolaas Beets in de editie van 1839, waarbij het gebezigde woord overigens fikshond is.<sup>2</sup> Het *EWN* leidt vervolgens uit deze (tot dan toe) oudste attestatie af dat in alle waarschijnlijkheid “de samenstelling ouder dan het simplex” is.<sup>3</sup> Maar verder sluit het zich aan bij het *WNT* en beaamt het druipstaartend dat de herkomst van de fik(shond) volledig ongewis is.<sup>4</sup> De onlangs verschenen nieuwe *Dikke Van Dale* is het hier ook roerend mee eens, zij het dat dit naslagwerk het ontstaan van de naam Fikkie in de periode 1901-1925 plaatst. Deze onheldere situatie is natuurlijk om te smullen voor de filologische speurneus. In deze bijdrage wil ik graag kort een aantal nieuwe bevindingen en gedachten over de achtergrond van het fikhondje onder de aandacht brengen, zonder overigens de pretentie te hebben het enigma volledig op te kunnen lossen.

Om te beginnen wijzen een aantal vroege vindplaatsen er niet alleen op dat de fikshond ouder is dan Beets maar ook dat deze laatste een woord gebruikte dat in zijn tijd al vrij

---

<sup>1</sup> *NRC Handelsblad*, 15-12-2003.

<sup>2</sup> “Het duurde een heele poos, eer een kleine leelijke bastaard van een mop en een fikshond geheel ophield uitvallen van vijandigheid te plegen” (p. 156).

<sup>3</sup> s.v. ‘fik I’.

<sup>4</sup> Het *EWN* speculeert verder nog over een mogelijke etymologisch verband met het Duitse *ficken* (“neuken”).

gangbaar was – zij het in werkjes die weinigen tot de literaire canon zullen rekenen. Het ligt natuurlijk voor de hand dat Beets hier geen totaal ongebruikelijk hondje ten tonele voerde, maar het moet gezegd dat de woordenboeken de indruk wekken dat zijn gebruik nogal geïsoleerd was.<sup>5</sup> Die indruk kunnen we nu toch echt van ons afzetten. De oudste attestatie die ik op het spoor ben gekomen, is een advertentie in de *Amsterdamsche Courant* van 3 juli 1798, waarin lezers wordt verzocht uit te kijken naar een weggelopen hondje:<sup>6</sup>

Daar is, Zondag avond den 1 July, rydende van het Kalfje langs den Amstel door de Utrechtsche poort, langs de Utrechtschestraat, vermist: Een zwart gladhairig FIX-HONDJE, zynde een Teefje, met afgesneden Staart en Ooren, bruine Pootjes en vlakjes boeven de Oogen, omhebbende een zwart Ledere Halsband met een Platedplaatje en Gespe, waaraan het Stadsmerk; die hetzelfde te recht brengt by JAN VAN ELEN, Paruikenmaaker, op de Reguliersgragt, tusschen de Keizersgragt en Kerkstraat, te Amsterdam, zal twee Ducaaten genieten, en die aanwyzing doet, 3 Guldens.

Deze advertentie geeft een interessant en ontroerend inkijkje in het Amsterdamse leven van de late achttiende eeuw: we zien een stad voor ons die druk genoeg is om hondjes in te laten verdwijnen, en we stellen ons een eigenaar voor die zijn hondje vreselijk mist. We zitten ook duidelijk in de pruikentijd. Het is niet zeker dat Jan van Elen daadwerkelijk de eigenaar van het hondje was. Een stroom aan vergelijkbare, enigszins formulaire advertenties suggereert dat de pruikenmaker zowel het baasje zou kunnen zijn als een tussenpersoon die iedereen gemakkelijk kan vinden. Zo wordt bijvoorbeeld regelmatig de drukker van de krant als contactpersoon genoemd.<sup>7</sup> Net als in het geval van Beets al langer werd aangenomen, is het bij de hierboven geciteerde advertentie van belang op te merken dat de term “fix-hondje” duidelijk genoeg geacht wordt om identificatie te bevorderen. Kennelijk was de fikshond aan het einde

---

<sup>5</sup> Volledigheidshalve merk ik op dat het *WNT* vanzelfsprekend heeft geput uit oudere woordenboeken en lexica (e.d.). Voor meer achtergrond zie bijv. de bijdragen van I. van Hardeveld in *Trefwoord* 2002 (‘Zestiende-eeuwse woordenboeken in het WNT’) en 2007 (‘Zeventiende-eeuwse woordenboeken in het WNT’).

<sup>6</sup> Hoewel zonder bewijskracht kán het volgende, nog vroegere geval een woordspeling inhouden: “Een hondje, fiks geleerd, gehoorzaam op zijn wenken” (N.S. van Winter, *De jaargetyden, in vier zangen*, 1769, vol. 1 p. 131). Voorts is het natuurlijk zeer goed mogelijk dat verdere uitbreiding van de digitale tekstcorpora en betere karakterherkenning van lettertypes van voor 1800 nog vroegere vindplaatsen aan het licht zullen brengen.

<sup>7</sup> Bijv. in *Middelburgsche Courant*, 19-10-1780; *Amsterdamsche Courant*, 05-01-1792; en *Arnhemsche Courant*, 25-10-1823.

van de achttiende eeuw vrij algemeen bekend en werd van gemiddelde krantenlezers verwacht dat zo'n hondje voor hen gemakkelijk herkenbaar was. Vergelijk ook de weggelopen "witte Engelsche FIKSHOND" in de *Rotterdamsche Courant* van 2 oktober 1821. En dan is er de anekdote die een der redacteurs van het tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen*, ook *Mengelwerk* genaamd, in 1823 opdiste over "onzen grooten Toneelkunstenaar SNOEK, wiens fikshond hem, bij eene alleenspraak, in de rol van *Nero*, (in den *Brittanicus*) eensklaps met veel levendigheid kwam begroeten, en daardoor de *illusie* niet weinig verstoorde".<sup>8</sup>

Een verdere en hoogst intrigerende aanwijzing voor de wijde verspreiding van de fikshond komt van een (zelfbenoemd) revolutionaire onderwijsmethode uit de vroege negentiende eeuw. In 1817 publiceerde P.J. Prinsen zijn vele malen herdrukte *Leerwijze om Kinderen te Leeren Lezen*. Het geval wil dat dezelfde Nicolaas Beets op de lagere school diens leerling was.<sup>9</sup> Over de reputatie van Prinsens lesmethode merkt de *Camera Obscura* het volgende op: "De Hollandsche jongen is veel minder ingenomen met de leerwijze van PRINSEN dan de Hollandsche schoolmeester".<sup>10</sup> Zo'n terloopse opmerking is een sterke aanwijzing dat het lesboek uitvoerig in gebruik was, iets wat gezien Prinsens indrukwekkende verdere carrière inderdaad het geval moet zijn geweest.<sup>11</sup> Fik is een van de woordjes in de spellingsoefeningen van dit boekje,<sup>12</sup> en het ligt voor de hand dat het woord naar een hondje verwijst. Niet alleen kwamen fik ('vinger') en fik ('vuurtje') pas veel later in omloop,<sup>13</sup> voor Prinsens navolger Hoogeveen was fik zonder enige twijfel een hondje, zoals de afbeelding op zijn fameuze leesplankje laat zien. Het belang van Prinsens fik ligt in de versterkende rol van het onderwijs voor de woordenschat: een woord moet geaccepteerd genoeg zijn voordat het in

---

<sup>8</sup> deel 2, p. 444. Het is hier niet mijn bedoeling alle vindplaatsen van voor Beets op te sommen.

<sup>9</sup> Beets noemt dit zelf in het derde hoofdstuk van *NA VIJFTIG JAAR. Noodige en overbodige opheldering van de Camera Obscura*, 1887 / 1888<sup>2</sup>.

<sup>10</sup> p. 9 in de editie van 1839.

<sup>11</sup> Zie G.J. Vis, 'De Haarlemse Schooljaren van Nicolaas Beets', in: W. van den Berg, H. Eijssens en T. Kalmthout (red.), *Haarlemse Kringen: Vijftien Verkenningen naar het Literair-Culturele Leven in een Negentiende-Eeuwse Stad*, Hilversum 1993, in het bijzonder pp. 61-63; en P.Th.F.M. Boekholt en E.P. de Booy, *Geschiedenis van de School in Nederland vanaf de Middeleeuwen tot aan de Huidige Tijd*, Assen 1987, p. 104.

<sup>12</sup> Bijv. op p. 41 (merk op dat alle woordjes hier bestaande woorden zijn).

<sup>13</sup> Zie *WNT* en *EWN* s.v. Een zoekopdracht in de Delpherdatabank lijkt dit te bevestigen.

onderwijsmateriaal terecht komt, wat het woord vervolgens des te meer zendtijd geeft. Met andere woorden, Prinsen was niet de eerste die fik voor een hondje gebruikte.<sup>14</sup>

Dit werpt mijns inziens ook licht op de vraag naar Fikkie als naam. Het lijkt erop dat het simplex fik zeker al aan het begin van de negentiende eeuw werd gebruikt om naar een generiek hondje te verwijzen, niet in de laatste plaats in het leesonderwijs voor kinderen. Zodoende kan men zich voorstellen dat de grens tussen soortnaam en eigennaam niet altijd even duidelijk was, en dat op die manier Fik of Fikje als naam in zwang gekomen is, enigszins (maar niet volledig) vergelijkbaar met het keeshondje en Kees (bijv. in *Gevallen van een' Keeshond*, 1790) of met het Engelse *tom cat*, dat het element tom ontleende aan de kat Tom, het hoofdpersonage in het kinderboek *The Adventures of a Cat* (1760).<sup>15</sup> De oudste attestatie van Fikkie als naam die ik op het spoor ben gekomen dateert van 1831 en verhaalt van een herkenbaar lastpakje: “Aleid kwam de kamer in, / En Fiksje sprong haar tegen”.<sup>16</sup> Dit alles is een volle eeuw eerder dan het lemma Fikkie in de jongste *Dikke Van Dale* ons mededeelt.

Tot slot: ik ben me ervan bewust dat lexografische cynici me zullen verwijten dat het raadsel omtrent Fikkies oorsprong volledig onopgelost blijft. Het was echter mijn bedoeling de zaak filologisch een stuk helderder te krijgen. Het in mijn ogen belangrijkste punt hierbij is dat fiks opname in het taalonderwijs in de vroege negentiende eeuw hem flink op de kaart heeft gezet. Ik laat het nu aan anderen om het etymologische vraagstuk verder af te kluiven.<sup>17</sup> Zelf maak ik me vooral zorgen om die arme pruikenmaker: zou hij z'n hondje ooit terug gezien hebben?

---

<sup>14</sup> En hoewel het denkbaar is dat onderwijzers vóór Prinsen het woord fik al op het schoolbord (en/of bijv. een letterrad) toonden, is Prinsen wellicht wél de eerste die het in een lesboek drukte. Ik heb fik in ieder geval niet aangetroffen in de boekjes die worden besproken in P.J. Buijnsters, ‘Traditie en Vernieuwing. Nederlandse ABC-Boeken uit de Achttiende Eeuw’, in: J. ter Linden, A. de Vries en D. Welsink (red.), *A is een Aapje. Opstellen over ABC-Boeken van de Vijftiende Eeuw tot Heden*. Amsterdam 1995, pp. 55-72. Over de verbreiding van het schoolbord (alsook het letterrad), zie Boekholt en De Booy (cit. nt. 11), pp. 100, 104-107.

<sup>15</sup> *Oxford English Dictionary* s.v. ‘tom cat / tom-cat’.

<sup>16</sup> H.S. Versnede, *De Jager op Verlof: Toegezongen aan het Utrechtsch Jagerskorps*, 1831, p. 12 (hoofdletter F in origineel).

<sup>17</sup> Zoals gezegd oppert het *EWN* een mogelijke connectie met het Duitse *ficken*. Anderzijds kan de spitse snuit van het *WNT* een connectie met *foxhound* niet bij voorbaat uitsluiten (zie ook de Engelse fikshond hierboven).